

בעיר ההלוקה

מאת אברהם ב. ריבלין

המונה קודרת ביותר של המצב הכוללים בצפת באותה תקופה — שנות הששים ושבעים של המאה ה-19.

בראש הספר מפרסם סמולנסקין פתח דבר על "הספר הזה המופלא במינו". שבו מתגלים מחזות גוראים מרגיני לב ונפש, אשר רק ביערות העולם ובמאורות שוודיים ומרצחים (ו) יראו כמוהם ואשר לדאבון נפשנו קרו ויאתנו כל אלה.

ומענין: יודע סמולנסקין להעיד: דבר לא בדה הסופר מלבו. להלו הוא כותב: "עתה אחרי אשר החלו להקים את סוכת דוד, גורמים פריצי עמנו הנקראים בשם רבנים וגבאים" לשים מכשולים על דרך החבסות הישוב העברי בארץ-ישראל. כמצוין לעיל, שמח כפי הנראה סמולנסקין שנפלו לידיו מכתביו של מ. מ. איילבוים ובהם האשמות קשות — ואם מיוסדות הן על עובדות, הרי אמנם ניתן לראותן כמחזות גוראים מרגיני לב, כפי שהתייחס סמולנסקין. כפי שמסופר, לא מנעו עצמם אותם המתנגדים לממונים על הנהלת ה"כולל" בצפת לערוב גם את הסוכן הקונסולארי של אוסטריה בצפת ולהאשים גם אותו שהוא עשה יד אחת עם הממונים האלה. ונראה שדווקא ענין זה שיהודי אוסטריה וגליציה ראו בו הלשנה של יהודים על אישיות קונסולארית בפני הממונים עליה, עורר רוגז רב על המתנגדים ל"ממונים" של ה"כולל". כמובן מאחד המכתבים ובו הרעומת קשה של בן בגליציה נגד אביו בצפת. על אשר האב השתתף בנטיעה אל הקונסול האוסטרי בניירות לשם הגשת החלונה. מכתב זה מובא במלואו באידיש וחרגומו בעברית, הבן פונה מלא צער, אבל תוך הבעת הערכה וכבוד לאביו ("לאהובי, אבי היקר לי כנפשי, עטרה ראשי, מורגו הרב מאיר יעקב ג'"). וכך מתחנן הבן: "מכות ארויספארן" (בענין הנ"ל יענה) "לשם מה לכלות את הכוחות? עלול אתה חס ושלום להרוס אותך ואותנו, השם יתברך עזר, אתה בארץ הקדושה — למה, איפוא, ינקמו ה' שונאים את נקמתם? בעזרת ה' יש לך מילדיך העניים יותר משיש לאתרים מילדים עשירים. אבי אהיב יחי, יש לי עגמת נפש עד כלות הנפש, זהרי בקטתיך כמה פעמים: שלום, שלום, נדמה לי שאתה צריך להבין שעלייך מחלוקת ח"ו אתה מויק לי, ושנית אתה מצערנו ינד ככלות הנפש".

בספר גם היציג המופנים כלפי חצרות אדמ"ורים ו"צדיקים" בחו"ל התומכות בכוללים בצפת.

נורית ארנון הוסיפה מבוא גדול ובו פרטים רבים, הערות, מראי-מקומות והסברים בענין המצב דאז ה"כוללים". ובענין ה"חלוקה", בתוספת רשימת אישים ומקומות ואפילו רשימה גדולה של מלים באידיש וחרגומו בעברית. אין ספק שעבודה רבה השקיעה נורית ארנון בעבודתה זו כדי להתיר במקצת את החסכות שבספר אשר ב"ארץ הצבי". אשר למהימנותו של הספר כמקור היסטורי, מציעה נורית ארנון לבחון את הדבר עליידי הסתייעות במקורות נוספים, אם כי היא עצמה מביאה גם קצת דוגמאות להקבלה בין המידע המצוי בספר זה לבין מקורות אחרים, אבל בהסתייגות — כי "ספרות מחקר אין בה כדי לסייע בבדיקה זו, שכן מעט מאד נכתב על צפת במחצית המאה הש"ו ניה של המאה ה"ט, ובדרך כלל מחמקד התאור ההיסטורי בתופעות של מאבק ובקורת כלפי הישוב הישן". כלומר, שכמעט כל מה שנכתב ב"ארץ הצבי" אינו אלא "עדות יחיד" אף אם הכותב מסתמך גם על עדותם של אנשים נוספים. אבל "אמינותם של שמות וארועים (הנזכרים בספר) מצביעים על כך, שלתמונה הספרותית בחלקו הראשון של הספר בסיס אינפורמטיבי לא מבוטל".

ואם לא די ב"ספר הצבי", שבו, כאמור, האשי מות קשות נגד הכולל של עולי אוסטריה בצפת ונגד תומכיו באוסטריה, הרי מלבד זאת בספר של-פנינו גם צלום של "אגרת פחוהה", פאמפלט שי-פירסם בשנת 1876 בלבוב (גליציה, כלומר גם כן אוסטריה) בענין סכסוך חריף אחר שבין הנהלת אותו "כולל אוסטריה" לבין "גשיא ארץ-ישראל" בלבוב הרב יצחק אהרן איטינגא (זר"ג מלבוב) ותשובה לכך ב"אגרת בקורת".

מנחם מנדל איילבוים, "ארץ הצבי"; מח" דורה מצולמת מן המהדורה הראשונה שי- הוסיפה בווינה בשנת תרמ"ג (1883). ב" לווית נספחים, מביאות, הערות ומפתחות מאת נורית ארנון; הוצאת יד יצחק בן צבי, ירושלים; תשמ"ב; 296 עמ'.

אסיאט, אבל בהחמדה בריכה, הולכת ונחשפת שורה של כתבים ארצישראלים משכבר הימים, ובמיוחד מן המאה או שתי המאות הקודמות ל- זאתנו — כתבים שנתחברו על ידי אנשים שונים, זושבי הארץ או אנשים שהשתתפו כאן זמן ממושך, ובהם תיאורים מעניינים על המצב בארץ ישראל בכללה, או על קטע מסוים מחי הארץ באותם ימים. אחת החוליות בשרשרת זו היא הספר "ארץ הצבי" — ספר בלתי ידוע כמעט עד כה של מחבר בלתי ידוע, אשר לפי הערת המהדורה — בעמוד ט של המבוא המענין אשר כתבה — עשויה גם להקבל הסברה ש"כותב המכתבים האלה אינו אלא משל בלבד וכי לפנינו פיקציה ספרותית". אבל נראה בכל זאת שאין זה כך ואמנם היה איש בשם מנחם מנדל איילבוים, עסקן "כולל אוסטריה" בצפת, שנודף משום מה והוכרח לחזור לאירופה ולספר על "כולל" זה דברים קשים ביותר במכתבים שכתב ונתפרסמו עוד בחייו ב"השחר" של פרץ סמולנסקין ועל יסוד אותם מכתבים פרסם סמולנסקין אח"כ (לאחר פטירתו של איילבוים) את ספר המעשה וההאשמות הכבדות נגד הממור נים על ה"כולל" בצפת. תוך מתן עיצוב ספרותי למכתבים אלה. יש להניח שפרסום זה היו לו הש" לכות קשות בתקופתו. וידע סמולנסקין בכשרונו הרב לעצב את הספר בצורה מעוררת ענין. נראה שעשה זאת בלהיטות רבה, שהרי ידוע היה פרץ סמולנסקין, עורכו של כתביהעת "השחר", בהתייגדותו העזה ליישוב העברי בארץ-ישראל דאז — בשלהי המאה ה-19 — כשם שבכלל היתה ביקורת ניקבת במוקד אנשי חוגו של "השחר" על היהדות המסורתית בכלל והחסידית בכלל — ו"כולל אוסטריה" עמד, כפי הנראה, תחת חסות החנועה החסידית (באמצעות האדמו"ר מבלז).

בספר האשמות קשות נגד ראשי ה"כולל" של עולי אוסטריה (שכללה אז מדינות כגון גליציה, בוקובינה ועוד) ובוודאי שאלו לא הוסיפו לרצון הגואה של יהודים בארצות הגולה לעלות ארצה — גם אם מדובר על אדם אחד, אשר לאחר עשרות שנים של פעילות ב"כולל" הצפתי מצא את עצמו נרדף ומשולל מקורות קיום, ובהקשר לענין אחד בלבד ובעיר אחת בלבד בארץ-ישראל. לא חסרו גם אז בין יהודי הגולה אנשים שהתריעו נגד הישוב העברי בארץ-ישראל מכל מיני סיבות ויש לשער שהספר הזה הוסיף שמן למדורה.

את המכתבים פרסם מ"מ איילבוים בעילוט שם ב"השחר" (בהמשכים בשנים 1878 עד 1882) ולאחר מותו של איילבוים מיהר סמולנסקין להוציא את ספרו זה לאור בשנת 1883 על יסוד מכתבים אלה. והפעם בשמו של מנחם מנדל איילבוים, אשר אותו מתאר סמולנסקין בתור "רב מופלא בתורה וביראה, מורגו הרב מנחם מנדל איילבוים, תושב צפת ו" סופר הכולל בעיר ההיא".

כאמור, מיוסד הספר "ארץ הצבי" (השם שנתן סמולנסקין לספר זה "ארץ הצבי", — כלומר ארץ ההוד, ארץ התפארת — הוא לשם אירוניה, כמובן) על שלשה מכתבים ארוכים מאד, בני עשרות עמודים בדפוס, ששלח מ. מ. איילבוים לחו"ל, ובהם תלונות וטענות ובעיקר האשמות קשות נגד ממוני ה"כולל" של עולי אוסטריה בצפת בעניני ה"חלוקה" ועוד, ו"דרך אגב" גם תלונות על יהודי חיפה שכה שהה כותב המכתבים לפני שעבר לצפת, וכן שלשה מכתבי-חשובה קצרים של "בן שיחור" בחו"ל. במכתבי השלישי מביא איילבוים עדויות שגבה מאנשים נוספים שהתנגדו גם הם ל"ממונים" הר"גבאים" של ה"כולל" שהיו אחראיים לחלוקת כספי החלוקה ועליידי כך, למעשה, על חיי מקבלי ה"חלוקה", ומכל כולו של הספר אכן מתקבלת